

HOCAMIZ FAZLUR RAHMAN

Our Mentor Fazlur Rahman

Prof.Dr. İlber ORTAYLI

A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Öğr.Üyesi

Orientalizm denen nesneye Edward Said gibi bakanlardan değilim. Ama Garbda mecbur kalmadıkça Orientalistik bölümlerine uğramam ve samimi dostlarım dışında orientalist ve türkologlarla tanışmaya da pek istekli değilim. Hele şöhretli ve kaliteli Garb üniversitelerinde o dünyaya ait tetkikler ve öğretimle tanışmayı hep tercih etmişimdir. Dolayısıyla, 1974'de Chicago Üniversitesi'ne ayak bastığımda; bursunu aldığım İslam Osmanlı Araştırmalarında zorunlu bir iki ders ve seminer dışında, Rönesans Avrupası şehir tarihini, sosyolojiyi ve Slav dilleri bölümünde dersleri izlemeyi tercih ettim. Viyana'da da Tietze gibi bir hocanın dışında vaktimi Orientalistikte geçirmek istememişim ve de iyi yapmışım. Fazlur Rahman'ı tanıımıyordum. İsmi geçiyordu, ama dediğim gibi dersini ilk sömestr almadım. Fazlur Rahman'ı sonra Mübecce'l Kıray'ın bir konferansında tanıdım ve dersini almadığıma pişman oldum. Ondan sonraki iki sömestrde de müdavimi olmağa çalıştım. Bir tartışmada bize Medeni Kanunun kabulü ve Kemalist reformlar nedeniyle adet üzere serzenişlerini bildiren ve Türkiye'yi kayıp ülke olarak niteleyen bazı Arap entelektüellerine güzel cevaplar verdi. Türkiye İslam tarihi içinde bir İslâm toplumu olarak hiç kimseye hesap verecek değildir. 1000 yıldır Dar'ul İslâmî o temsil eder, Darulharble o cebelleşir. O bu deyimleri kullanmamıştı ama, sakın ve ikna edici, saygılı konuşmasıyla bu çağrışımı yapmıştı, sadece onlarda değil, bende de.

Sonraki iki sömestrde ne mütebahhir bir hocaya rastladığımı anladım. Üstelik gayet kolay ve açık anlatıyordu. Meseleyi hemen kavırıyorduk demiyorum. Meselelerin enine boyuna derinliği görülüyordu. Kendisinin, İslâmî kabul eden, ama oldukça egzantrik görünüş ve kıyafetlerle gezinen çalışkan ve ezberci bir Amerikalı, Pakistanlı Ziya'ul-Hak ve bizim Bekir Demirkol'dan oluşan bir doktora talebesi grupçuğu vardı. Bir de bizim gibi İranlı, Afganlı, Türk bazen bir Pakistanlı ve gene Afganlı, Türk, İranlı ve bazen Pakistanlı, —zira Arab yoktu— başka dallardan öğrencileri ve

müdavimleri vardı. Arab yoktu diyorum, çünkü Chicago'nun Arap öğrencileri Kur'an dili anadilleri olduğu için herşeyi biliriz sanır ve vaaz vermeği tercih ederlerdi. Bed talih bunlardan birinin vaazine yakalandık mı; İslam, Sosyalizm, Arabizm gibi kavramlar çorba halinde yerlere dökülür saçılırdı. İçlerinde hatta Osmanlıca'yı zaten bildiklerini iddia edenlere bile rastladım. Onun için üstadın derslerinde o öğrencilerden dinleyici ve müdavime pek rastlanmazdı. Birkaç yıl önce Hamid Algar Fazlur Rahman için peşin hükümle; o, "western audience için konuşuyor" dediğinde, haklı olarak kızmış ve onun "westernized oriental audience için" yani olsa olsa batılılaşan doğululara hitab ettiğini söylemişim. Hamid Algar ciddi alimdir, ama Fazlur Rahman'ın dünyasını maalesef anlayamaz. Hakikaten tahsilleri, yaşam biçimleriyle Batıyla bütünleşen Doğulular, ama köklerinden kopmayan ve kopmak istemeden bu dünyayı tanıyanlar onun tiryakisiydi. Kendi dünyalarının farketmedikleri boyutlarını onun sayesinde keşfetmeye başladılar. Hazret Türkçe bilmediğini söylüyordu, ama Namık Kemal ve Cevdet Paşa'dan yaptığı alıntılar, mümkün değil başka bir dile çevrilmemişti ve kulaktan dolma bilgi de değildi. Belli ki üstad hepsini orijinal dil ve baskılarından devirmişti. Karşımızda tevazu teşhirinde bulunmayan görkemli bir alim vardı; Oxforddaki eğitiminden gelen aksanı İngiliz olmayan fakat muhteşem İngilizce, Arabçası Hafız-i Kuranlıktan başlayıp çok ötelere giden, Urdu ve Pars dillerinin edebiyatına vakıf, Fransız orientalistlerini hatmetmiş mütebahhir bir alimdi. İlk etki; Amerika'da edinilen satış ve ukalalık söndü, herkes bir tevazua büründü.

Fazlur Rahman hoca 19. yüzyıldan bu yana İslam tefekkürünün adını modernleşmeci İslam diye koymuştu. Modernleşmenin ne olduğu üzerinde durmadı. Bu kavramlarla didişmeyi sevmiyordu anlaşılır. Cemalüddin Afganî'ye doğrusu pek yüz vermedi. Seyyid Ahmet Han ve özellikle Cevdet Paşa üzerinde duruyordu. Ben de Cevdet Paşa'nın ne olduğunu orada anlamaya başladım.

Cevdet Paşa'nın fıkıh, tarih bilgisi, İslam cemaatinin tarihi toplumsal özellikleri hakkındaki görüşlerini onun verdiği demiralma noktalarıyla kavramaya başladık. Üstad içtihad müessesesi üzerinde; teknikleri ve tarihi örnekleriyle etraflıca dururdu. Ona göre yeni Türkiye'nin kabul ettiği Medeni Kanun bir radikal içtihadı ve mümkündü. Hocanın Kuran bilgisi pek derindi. Ayetlerin nüzül sırası, tarihi bilgileri, tartışılmayacak derecede sağladı. Muhakeme pek aydınlık, berrak; bir hukukçunun ve filoloğun titizliği içinde yapıyordu. Tabii çağdaş akımlardan da haberdar olmanın ötesinde bilgiliydi. Marksizm bilgisi üçüncü elden ve sathî değildi. Belliki bir ara onu da sistematik okumuş. Örneğin Maxim Rodinson üzerinde çok vukufu takdir ve tenkidleri vardı. İslam toplumunda çağdaşlaşma olayının iki kültür ve iki millet yarattığının bilincindeydi. Ama o ikilik ancak içine girilerek ve bu sayede aşılabilirdi. Eyub Han'ın müşaviriyken onunla olan bir tartışmasını nakletti. Eyub Han; "Türkiye'ye bakın bu sayede iki millet oldular" dediğinde "Efendim bu kaçınılmaz hepimiz öyleyiz, ama Türkler bizlerden daha önce tek millet olacaklar" demişti.

Fazlur Rahman'a göre, İslam toplumunun modernleşmesi ancak içtihad müessesesinde modernleşme ve sağlamlıkla olabilirdi. Sık sık zikrettiği hadis; "Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez" (İbn Mace-136). Üstadın bu konudaki bilgisi, delilleri ve yorumları

maalesef tamamıyla yayınlanmış değildir ve talebelerinin sözlü olarak bu bilgileri ne kadar nakledebileceklerini de bilemiyoruz. O, İslam modernleşmesini İbn Taymîya ile başlatıyordu ve günümüze kadar İslam dünyasındaki yeniliklere bakışında ne zorlama bir modernci yorum, ne de fanatik bir karalama vardı. Fazlur Rahman iktisadî ve ilmi gerilik içindeki İslam dünyasının sorunlarını, İslam'da arayan adamlardan değildi. Günümüzde İslam dünyasında insanlar kabahati ya dinlerinin kendinde ya da onun tatbik edilmemesinde aramak gibi safca bir sızlanma içindedirler. O, tam aksine İslamın 1300 yıl boyu önemli sapmalar, büyük sarsıntılar ve renk değiştirmeler yaşadığı kanısında değil gibiydi. İslâm toplumunun Hicretten bugüne kadar İslâm toplumu vasfını kaybettiği kanısında değildi. Bu konuda bir rahatsız bakışı yoktu. Modernleşme karşısında İslamın içtihad kurumunun en ustalıklı biçimde örneklerini ve yöntemlerini gösteriyordu. Hitab ettiği öğrenciler dünyayı tanıyordu. Nitekim bazıları sonraki yıllarda başarılı, şaşılabacak akademik pozisyonlara da geçecek kadar zeki bilgili çocuklardı. Ama Fazlur Rahman'ın önerileri ve tahlilleri doğrusu onlara da yeni bir ufuk ve bakış açıyordu. Son olarak Ankara'da görüştüğümüzde bu sorunlar üzerinde epeyce duracak vaktimiz oldu mu, bilmiyorum. Kendisi galiba burada İlahiyat Fakültesinde kalmak istiyordu, ama kimse bunu gerçekleştirecek ne gayret, ne anlayış galiba yoktu; yazık oldu.